

Yerelciliğin Zirvesi: 1920’de Erzurum’da Halk Hükümeti Girişimi

The Summit of Localism: Public Government Initiative (PGI) in Erzurum, in 1920

Ali Çiftçi

Öz

Yerelcilik, bir ülkede bölge, eyalet, il gibi ulus altı birimlerin alt özelliklerinde buluşmuş bireylerin kendi bölgelerinde yönetimlerini belirleme hakkına sahip olmasını savunan düşüncedir. Özellikle ulusal bütünlüğün sağlanması aşamasından önce karşılaşılan yerelciliğin ilginç bir örneği Türkiye’de Kurtuluş Savaşı sırasında Erzurum’da yaşanmıştır. 1920 yılında Erzurum’da bir halk hükümeti kurulması amacıyla başlatılan girişim Millî Mücadele kadrolarını hayli uğraştırmıştır. Propagandasını **Albayrak** gazetesinin yürüttüğü harekete Erzurum milletvekilleri ve bazı Müdafaa-i Hukuk üyeleri de destek olmuştur.

Erzurum halkının mevcut askerî ve mülkî kadroların kötü yönetiminden bıktığı ve kurtuluşu ancak kendilerinin oluşturacağı bir yönetimde gördükleri şekilde temellendirilen halk hükümeti girişimi, orali olmayan kamu görevlilerinin Erzurum’da görev yapmasına karşı çıkmıştır. Bölgeci hareketi kurgulayanların Rusya’daki Bolşevik devrimden etkilendikleri görülmektedir. Ancak hareketin ideolojik yönü zayıf olup salt bir coğrafi yerelcilik niteliği baskındır. Bununla birlikte o sırada Rusya’da bulunan eski İttihat ve Terakki lideri Enver Paşanın da olayda teşvik edici etkisinin olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Yerelcilik, Bölgecilik, Halk Hükümeti, Erzurum, Bolşevizm

---

Bu makalenin bazı kısımlarında yazarın Kâzım Karabekir’in Siyasal Hayatı adlı doktora tezinden kısmen yararlanılmıştır.

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF-SBK, aciftci@gumushane.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 15.10.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308882

Abstract

Localism can be defined as the thought that defending having the right of determining their management in their own areas for individuals' in sub-features. An interesting example of the localism, especially before encountered in order to achieve the national unity took place in Erzurum in Turkey during the War of Independence. The initiative for the establishment of a self government in Erzurum in 1920 caused to the staff of National Movement a lot of tiring effort. The propaganda of initiative was carried out by the newspaper Albayrak and supported by deputies and some members of the Defence of Rights.

Erzurum people were tired of the bad management of existing military and civilian staff and saw that liberation were expected to be realized by the government created by themselves. Because of this, they opposed to public officials who were not from Erzurum. It is seen that the proponents of the localist movement were influenced by the Bolshevik revolution in Russia. Although the ideological direction of the movement was weak, purely geographical nature of localism was dominated. In addition to this, it is clear that the leader of the former Union and Progress Enver Pasha who was in Russia at that time provided incentive effects to this movement.

Keywords: *Localism, Regionalism, Self Government, Erzurum, Bolshevism*

Giriş

Siyasal bir kavram olarak yerelcilik doğrudan devletle ilişkilidir. Feodal toplumlarda devletler genel olarak imparatorluklar şeklinde ortaya çıkmıştı. Merkezî otoritenin zayıf olduğu imparatorluklarda çeşitli ve çok sayıda etnik, dinî ve mezhebî topluluk birarada yaşarken ticaret ve sanayi sektörlerinin gelişmesine bağlı olarak hem düşünce yapısı hem de iktisadî/toplumsal yapılar değişime uğramıştır. Zihniyet ve düşünce alanında liberalizmin, iktisadî sistem olarak da kapitalizmin gelişmesiyle imparatorluklar yerini ulus devletlere bırakmaya başlamıştır.

Ulus devlet kavramı, kapitalizmin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. 18. Yüzyılda gelişen milliyetçi akımlar ulus devletlerin doğmasına da yol açmıştır. Ulus devletlerin temel belirleyici özellikleri aynı dili konuşan, aynı gelenek ve tarihten gelen ve ortak değerleri paylaşan insanların oluşturduğu bir siyasal birim olmalarıdır. Ulus devleti oluşturan toplumlar imparatorluk toplumlarına göre etnik ve kültürel türdeşliği yüksek olan toplumlardır. 18. Yüzyıl ile 20. Yüzyıllar arasında yeryüzünde ulus devlet anlayışının egemen olduğu/revaçta olduğu görülmektedir.

Yerelcilik anlayışı ulus devletler içinde gelişmiş olan bir akımdır. Bir bakıma küreselleşme karşısında ulus devlet değerlerine sıkı bir şekilde bağlanmayı ifade ederken bir yönüyle de ulus devlet içinde ulus altı birimlerden (etnisite, bölge, il...) oluşan bir aidiyet duygusu ve ideolojisini ifade etmektedir. Özellikle 20. Yüzyılın son çeyreğinde güçlenen siyasal ve kültürel yerelcilik düşüncesi, alt kültür ve kimliklerin ulus devletlerin baskınlığına karşı durmasıyla belirginleşmiştir. Sosyologlar ve siyaset bilimcilerince, ulus devlet milliyetçiliğinden ayırmak için mikro milliyetçilik olarak da adlandırılan etnik milliyetçilik, bölgencilik gibi siyasal hareketler ulus devletleri bir hayli uğraştırmış ve uğraştırmaya devam etmektedir. Yerelci hareketler, ulus altı birimlerde kendi bölgelerinde kendi yönetimlerini oluşturma hakkını savunmaktadırlar.

Türkiye'de de zaman zaman bölgeci-yerel siyasal hareketlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birisi, daha Cumhuriyet öncesinde ve Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkan Erzurum merkezli Halk Hükümeti Girişimidir. Anadolu'da ulus devlet oluşumu aşamasın-

da ortaya çıkan bu hareket, Erzurum'da kamu yönetimi görevlilerinin Erzurumlulardan oluşması ve Erzurumlu olmayanların bu görevlere getirilmemesini hedeflemiştir. Ankara'dan Millî Mücadelenin yürütüldüğü sırada ortaya çıkan Erzurumculuk hareketi dönemin siyasi kadrolarını bir hayli uğraştırmıştır.

Erzurum'da ortaya çıkan ve etkisi birkaç yıl süren halk hükümeti kurma girişimini, çok çeşitli açılardan ve farklı boyutlarıyla ele alıp incelemek mümkündür. Bu bağlamda konu, Rusya'da gerçekleşen Bolşevik devrim ve sovyet yönetim tarzının Türkiye'ye etkisi başlığında ele alınabileceği gibi henüz ulus devlet olma sürecini tamamlamamış ama bu yolda ilerleyen bir toplumda ortaya çıkan erken bir yerelcilik olarak da değerlendirilebilir. Konu hiç şüphesiz Anadolu'da 1920 yılında patlak veren ayaklanmalarla da ilişkili olarak ele alınabilir. Ancak Erzurum'daki bölgeci hareket, Anadolu'daki iç isyanlarda olduğu gibi Meclis Hükümetine karşı Padişah ve Halifeye sahip çıkma anlamı taşımamaktadır. Bolşeviklik etkisinde halkçılık söylemi geliştiren daha saf bir yerelci hareket olarak görülmelidir. Erzurumculuk hareketinin başını çekenlerin söylemlerine bakıldığında özellikle ordu ve askerî kadroların etkili olduğu bir idare tarzını baskıcı-otoriter olarak değerlendirip illerin kendi kendisini yönetmesini bir çare olarak düşündükleri görülmektedir. Erzurum'da halk hükümeti kurma girişimi, uzun süre uygulama alanı bulamayan 1921 Anayasası'nda yer alan illerin özerkliği ve yerinden yönetim anlayışı çerçevesinde bir anayasa hukuku konusu olarak da tartışılabilir. Federatif devletlerde başvuru kanton uygulamaları ve özerk yönetimler de Erzurum halk hükümeti girişiminin ele alınabileceği bağlamlardan birisidir. Bu çalışmada konu, Erzurum Kongresi'nin bölgesel bir kongre olup olmadığı tartışmaları, Bolşeviklik etkisi ve etnik/ideolojik nitelikli olmayıp saf yerelci bir hareket oluşu açısından ele alınacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Yerelleşme ve küreselleşme kavramları ulus devlet kavramıyla olduğu kadar modernlik kavramı ile de ilişkilidir. Hem modernleşme-modernlik kavramları hem de küreselleşme kavramı ne sadece ekonomik içerikli ne sadece sosyolojik içerikli ne de sadece siyasi içeriklidir. Denilebilir ki bu kavramlar kültürel, sosyolojik, ekonomik ve siyasi

içeriklere sahiptirler. Küreselleşme denilen olgunun iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeyle doğrudan ilişki içinde olduğunu da bu arada belirtmek gerekir.

Modernleşme öyle bir süreçtir ki bu sürecin sonunda kurumlar çoğalır, geleneksel toplumların basit yapıları modern toplumların karmaşık yapılarına dönüşür (Marshall, Modernleşme md.). Sosyal bilimciler, modernleşme süreci açısından toplumları genellikle geleneksel toplumlar, geçiş toplumları ve modern toplumlar şeklinde üçe ayırarak inceleme gereğini ileri sürmektedirler (Çam, 2005:221-222).

Geleneksel Toplum: Siyasal otoritenin zayıf olduğu, üretim ve tüketim düzeyi ile okuma-yazma oranlarının düşük olduğu, genellikle tarıma dayalı geçim şartlarının egemen olduğu ve nüfusunun büyük çoğunluğunun hayatını kırsalda sürdürdüğü toplumlardır. Bu toplumlarda siyasal güç ve otorite parçalı olup merkezîlikten uzaktır. Bu toplumlarda aile, aşiret, asalet gibi kurumlar ve değerler önemlidir.

Geçiş Toplumu: Şehirleşmenin ve sanayileşmenin başlamasıyla geleneksel toplum yapısı da değişmeye başlar. Ülke nüfusu kırsal kesimden kentlere göç etmeye yönelir. Tarımın yerini sanayi ve başka sektörler almaya başlar. Geçiş toplumları geleneksel yapılarla modern yapıların başlangıçlarının içiçe ve bir arada bulunduğu toplumlardır.

Modern Toplum: Kapitalizmin gelişmesi ve sanayileşme ile birlikte modern toplum formları egemen olmaya başlamıştır. Modernleşme sanayileşmenin ve kapitalizmin bir ürünü, ulus devlet de sanayi çağının ve modern dönemin en gelişkin siyasal birimidir. Ulus devletin oluşumuyla birlikte merkezileşme, ekonomik gelişmeye bağlı olarak üretim ve tüketimin artışı, ulaşım-iletişim imkânlarının gelişmesi, siyasal süreçlerde halkın iradesinin temsili demokrasi aracılığıyla etkili olmaya başlaması, basın-yayın araçlarının yaygınlık ve etkililiğinde artış gibi etkenler modern toplumun göstergeleridir. Bunların dışında eğitime verilen önem ve okuma-yazma oranlarının yükselmesi, kadının çalışma hayatına girişi, sağlık alanında iyileşmeler, aşiret-aile-kabile gibi sosyolojik birimlerin gücünün birey aleyhine zayıflaması da modern toplumu tanımlamaya yarayan önemli göstergeler arasındadır. Geleneksel toplum yapısının aksine modern toplumlarda bireyleri çevresi, aşireti, cemaati değil devlet denetlemektedir. Bireyin hayatına müda-

hale anlamında modern ulus devlet geleneksel feodal devlete göre çok güçlü bir yapıdır.

Küreselleşmeye gelince çok sayıda tanımı yapılabilecek olan küreselleşmenin, maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması (DPT Raporu, 1993: 1) şeklindeki tanımının en kapsayıcı tanım olduğu kabul edilebilir. Modernite projesine karşı gelebilme kabiliyetine sahip bir süreç olarak değerlendirilen küreselleşme, ekonomik açıdan, rekabetin ulusal seviyeden küresel ölçekte uluslararası rekabete sıçraması anlamında tanımlanmaktadır (Wicker, 2004:153). Küreselleşme süreci, ulusal düzeydeki siyasal iktidarların egemenlik alanlarını sınırlandırıcı bir rol oynamaktadır. Jean Bodin’in kuramsallaştırdığı ve devleti sınırsız egemen olarak kabul eden geleneksel egemenlik anlayışı ulus devletlerde sınırlı da olsa kendisini göstermekteydi. Bir toplumdaki “en üstün iktidar” olarak tanımlanan egemenlik kavramı, Jean Bodin’e göre daima bölünmez ve devredilmezdir (Çetin, 2012:37). Ancak küreselleşme süreciyle birlikte egemenlik kavramı ile ilgili bu anlayış büyük bir değişime uğramıştır. Devletler ulusal sınırlar içerisinde kendi vatandaşlarını bağlayan mutlak kararlar alma, siyasal ve hukuksal olarak her istediği politikayı uygulama konusunda sınırlı bir egemenlik kullanma durumuna gelmişlerdir. Bu anlamda ulus devletlerin karşılıklı bağımlılığından ve uluslarüstü ilkelerin ulus devletleri sınırlandırıcı gelişmesinden bahsedilebilir.

Küreselleşme, modernliğin sosyal, ekonomik, kültürel çelişkilerinin yayılmasını sağlamakta, bu yayılma süreci de yerelleşme denilen olguyu beraberinde getirmektedir (İnce, 2009:259-275). Bir yandan küreselleşmenin dünyayı küçük bir köy haline getirdiğinden, dünya ölçeğinde bütünleşmeyi hızlandırdığından sözedilmekte (Dursun, 2012:141), diğer yandan ise küreselleşmenin, mikro milliyetçilikleri, yerel kimlikleri tahrik ederek yerelleşme denilen olguyu gündeme getirdiği ve yeni bölünmelere yol açtığı gözlemlenmektedir. Etnik, dinsel, mezhepsel ve bölgesel yerelleşmelerin küreselleşmeye paralel olarak gelişme gösterdiği dikkat çekmektedir. Bunu, küreselleşmenin ortak dünya kültürü oluşturarak yerel kimlik ve kültürleri yok etmesine verilen tepkiler olarak görmek mümkündür. Bu aşamada tek ulus, tek din ve tek kültür oluşturma amacındaki ulus devletlerin yerine toplumda-

ki doğal gerçeklikleri, sosyolojik kimlikleri olduğu gibi kabul etmeyi öneren postmodern yaklaşımlar gündeme gelmektedir. Küreselleşmeyle beraber, ulus devletin egemenlik alanı sınırlanırken yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yerinden yönetim ilkesinin ön plana çıkarılması gibi tartışmalar küreselleşme sürecinin sonuçları arasında karşımıza çıkmaktadır. Ancak farklı sosyolojik kimlik sahibi toplulukların birarada barış içinde yaşaması konusunda 20. Yüzyılın ikinci yarısında ve 21. Yüzyıl başlarında iyimser gelişmeler görülmemiştir. Örneğin Sovyet sisteminin dağılmasıyla Yugoslavya, Çekoslovakya gibi ülkelerde etnik, dinî ve mezhebî farklılıklara dayalı çatışmalı ve sancılı bir parçalanma süreci yaşanmıştır. Bunların dışında Balkanlarda da mikro milliyetçi hareketler görülmüş ve görülmektedir. Sudan'da, Irak'ta ve Suriye'de dinî, etnik ve mezhebî sebeplere dayalı ayrılık hareketleri ve çatışmalar sürmektedir. Sayılan ülkeler arasında, etnik toplulukları 20. Yüzyılda sosyalist bir federasyon altında birbirine eşit denilebilecek haklarla biraraya getirebilmeyi başarmış olan Yugoslavya'daki etnik, dinî ve mezhebî çatışmalar diğerlerinden daha sert ve kanlı olmuştur (Löwy, 2005:112).

Yerelci, bölgesel hareketlerin dayanağı genellikle ya etnik bir aidiyet ve kimlik, ya da bir dinî-mezhebî kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber herhangi bir dinî, etnik, mezhebî aidiyete dayalı olmayan, saf yerelci duygularla ve coğrafi aidiyeti esas alan hareketler de vardır ki 1920 yılında Erzurum'da yaşanan halk hükümeti girişimi buna örnek olarak gösterilebilir. Erzurum örneğinin dikkat çeken bir yönü de kapsamlı bir düşünce olarak ortaya konmamış olmasıdır. Bir anayasa hukuku ve siyasal sistem konusu olan yerel hükümet kavramı halk hükümeti denilerek ortaya atılmış ama içi doldurulmamıştır. Bir konfederasyon ya da ABD, Almanya, İsviçre federalizmi gibi bir federasyon hedeflendiğine ilişkin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Merkeziyetçi yönetim anlayışına yönelik tepkiler içerdiği açık olmakla birlikte kapsamlı bir merkezî yönetim-yerinden yönetim denkleminde ilgili bulgulara da rastlanmamaktadır.

Erzurum Kongresi ve Bölgecilik Tartışmaları

Erzurum'da 1920 yılında ortaya çıkan bölgeci hareketin kökü nereye dayanmaktadır? Acaba Erzurum Kongresi'nde de bölgeci veya bölgesel

bir yaklaşım var mıdır? Erzurum Kongresinin bölgeselliği-ulusallığı ile ilgili tartışmalar Kurtuluş savaşı yıllarından bu yana yapılagelmiştir.

Erzurum Kongresi, merkezi İstanbul'da olmak üzere 2 Aralık 1918 tarihinde, yani Mondros'un hemen ertesinde kurulan Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti (VŞMHMC)'nin 10 Mart 1919'da kurulan (Dursunoğlu, 1998:30) Erzurum Şubesi tarafından kararlaştırılmıştır. VŞMHMC'nin Erzurum İl Kongresi 17 Haziran ile 25 Haziran arasında gerçekleştirilmiş ve kongrenin toplanması kararı burada alınmıştır (Özkaya, 1981:36)

Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz'deki millî direniş örgütlerinin işbirliği ile toplanmıştır. Kongre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgelerinin işgallere karşı, direnme kararlılığını ortaya koyma ve Ermeni saldırılarına hazırlıklı olma amacını taşımaktaydı. Trabzon, Sivas ve Canik sancağını da içeren Kongre daha Haziran 1919'da Amasya Kararlarında söz konusu edilmiş ve ülke genelini temsilen Sivas'ta yapılacak bir kongre öncesinde Erzurum'da bir kongrenin düzenleneceği belirtilmişti (Akşin, 1998:426). Amasya Kararları'na uygun olarak bu kongrenin Rumluk ve Ermenilik davasından kaynaklı ortak tehlikeye karşı Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinin işbirliğiyle toplanması kararlaştırılmıştır (Evsile, 2012:45).

Erzurum Kongresi yalnızca bölgesel bir kongre miydi? Kongre kararlarında bölgesel ifadelere yer verilmesi nasıl anlaşılmalıdır? Dahası olası bir durumda Doğuda bağımsız bir hükümetin kurulmasına işaret edilmesi ne anlama gelmektedir? Kongre kararlarının duyurulduğu Beyannamenin 4. Maddesinde (Evsile, 2012:48) İstanbul'daki merkezî hükümetin, ülkenin Doğusunu terk etmek zorunda kalması durumunda gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmektedir. Burada kastedilen, zorunlu kalınması durumunda Doğu'da bağımsız bir hükümetin kurulmasıdır. Bu madde, Karabekir'in, İstanbul'un Kasım 1918'deki işgalinden sonra gündeme getirdiği, önce Doğu'da millî bir hükümet kurulması, sonra ülkenin bütünüünün savunulması biçimindeki yaklaşımına uygun içerikte bir maddedir. Böyle bir hükümet ilanı durumunda Karabekir, bunun başına geçecek ve Heyet-i Temsiliye, Hükümetin dayanağı olacaktı (Karabekir, 2000:289).

Akşin (Akşin, 1998:482) ve Goloğlu (Goloğlu, 1968:111-112) gibi otoritelerin Erzurum Kongresinin bir bölge kongresi olmanın ötesinde ulusal nitelik taşıdığını ifade etmelerine karşılık aslında Kongre delegelerinin bölgesel yaklaşım içinde bulduklarına ilişkin bulgular vardır. Kinross, delegelerin, Kongreyi ulusal düzeyde bir toplantı değil bölgesel sorunların görüşülme ve çözüm yeri olarak gördüklerini ileri sürmektedir (Kinross, 1994:218). Benzer şekilde Goloğlu da Doğu Anadolu ve Doğu Karadenizli delegelerde varolan adem-i merkezîyetçi yaklaşımın onlarda bölgeci bir tutuma yol açtığını ve tüm ülkeyi temsil edecek olan Sivas Kongresi'ne şüpheyle yaklaştıklarını iddia etmektedir (Goloğlu, 1968:136-138). Gerçekten de Erzurum Kongresi'nden sonra ülke kamuoyunda yaşanan tartışmalar, bölgesel ya da bölgeci düşüncelerin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Bülent Tanör'ün değerlendirmesi, Erzurum Kongresi'nin yerelliği-ulusallığı ile ilgili tartışmayı toparlayıp özetleyecek niteliktedir. Tanör'e göre Erzurum Kongresi, Millî Mücadele'nin merkezîyetçi-ulusal bütünleştirici önderliğine sivil taban sağlama işlevi görmüş, buna karşılık Millî Mücadele'nin merkezîyetçi önderliği de Kongre'deki bölgesel-yerel direniş anlayışının ulusal bütünleştirici doğrultuya getirilmesini sağlamıştır (Tanör, 1998:224).

Ancak burada şunun da altını çizmek gerekir ki bazı Erzurum Kongresi üyelerinin Sivas Kongresi'ne karşı olmalarında veya gereksiz görmelerinde Erzurum Kongresi'nde ülkenin kurtuluşu için gerekli kararların alındığı, gerekli idari birimlerin oluşturulduğu ve yeni bir kongreye bundan dolayı gerek olmadığı yaklaşımı baskındır. Örneğin Karabekir o günlerde, Erzurum Kongresi arzu ettiği nüveyi, yani örgütsel oluşumu hazırlamışken bunu ayrıca Sivas'ta teyit etmenin gereksizliğine ama önceden kararlaştırıldığı için yapılmasının uygun olduğuna inanmaktadır (Karabekir, 1995:110). Refet Bey, Selahaddin Adil Bey, Sivas Valisi Reşit Bey de Sivas'ta bir kongre düzenlenmesine karşıdır. Bundan başka Sivas Kongresi'ne soğuk bakılmasının bir nedeni de Erzurum Kongresi'nde alınan bazı kararların burada geçersizleştirilmesi endişesidir. Trabzon delegeleri İzzet ve Servet Beyler, Sivas Kongresi'ne Erzurum Kongresi'ni geçersizleştirdiği düşüncesiyle karşı çıkmışlar, sert muhalefet etmişlerdir. Goloğlu'nun da belirttiği gibi Erzurumlu ve Doğu Karadenizli bazı delegeler, Prens

Sebahattin'in 1902'de dile getirdiği adem-i merkezîyetçi ideolojinin etkisinde kalarak ulusal değil bölgesel düşüncelerle hareket edebilmektedirler. Erzurum Kongresi ekseninde yaşanan bölgesellik tartışmalarının 1920 yılındaki halk hükümeti hareketini etkilediğine veya Mithat Bey öncülüğündeki halk hükümeti girişimcilerinin Erzurum Kongresi'nden esinlendiklerine dair herhangi bir bulgu yoktur. Ancak tersi bir ihtimale Karabekir yer vermektedir. Ona göre Erzurum Kongresi sırasında Trabzonlu ve Doğu Anadolu bazı delegelerin M. Kemal'e karşı gösterdiği direnişte Erzurum'daki ayrılıkçı fikirler etkili olmuş olabilir (Karabekir, 2000:1945-1951). Karabekir, bir yerde Mithat Beyin İngilizci olduğunu, başka bir yerde Bolşeviklerle beraber hareket ettiğini, halkçılık söyleminin Bolşeviklerden cereyan aldığını (Karabekir, 2000:2062) ileri sürerek tutarsız değerlendirmeler yaptığı için bu iddiaları ciddi olarak üzerinde durmayı gerektirmemektedir.

Erzurum'da Halk Hükümeti Girişimi ve Albayrak Gazetesi

Erzurum'da Erzurum Kongresine de yansıyan bir bölgesel yaklaşım bulunmakla birlikte **halk hükümeti** kurma düşüncesinin kökü 1919 sonlarına götürülmektedir. Henüz sadece İstanbul Hükümeti'nin mevcut olduğu, ancak Erzurum Kongresi üzerinden 4 ay geçmiş bulunan o sırada Erzurum'da yayımlanmakta olan **Albayrak** gazetesinin 52. Sayısında 14 Aralık 1919'da çıkan bir yazıda her vilayetin kendi kendisini yönetmesi isteniyordu (Akbulut, 2006:60).

Albayrak gazetesi ilk defa Erzurum'da 1913'te Türkçü çizgi-de kurulmuş (Duman, 2000:122), ancak daha sonra kapanmıştır. Milli Mücadele başlayınca gazete, halkı millî konularda aydınlatmak, millî direnişi desteklemek amacıyla Mart 1919'da tekrar yayın hayatına başlamıştı. Gazeteyi İttihatçı Süleyman Necati (Güneri) çıkarmaktaydı (Topuz, 2003:133). S. Necati Bey milletvekili seçilerek Erzurum'dan ayrıldıktan sonra gazete Ağabeyi Mithat Beyin yönetiminde çıkmaya başladı. Gazetenin yönetim ve yazar ekibinde Süleyman Necati Bey, Mithat Bey, Dursunbeyzade Cevat (Cevat Dursunoğlu), Müştak Sıdkı Beyler bulunuyordu. Süleyman Necati Bey ile Mithat Bey kardeş olduğu gibi Cevat Bey de Müştak Sıdkı Beyle kardeştir (Akbulut, 2006:18).

Albayrak, Kurtuluş Savaşına basın-yayın yoluyla destek vermekte ve Karabekir tarafından da desteklenmekteydi. Ancak gaze-

tenin halk hükümeti davasına girmesi ve bunu Ermenistan Harekâtı sırasında hızlandırarak harekâta zarar verecek noktaya getirmesi ile birlikte ilişkiler bozulmuştur. **Albayrak**, kapandığı Mart 1921'e kadar Erzurum'da Bolşeviklik ve halk hükümeti çabalarının sesi olmuştur. Gazete ekibinin Ankara Hükümeti ile paralel şekilde Bolşevik Rusya'ya karşı sıcak yaklaşım göstererek Millî Mücadele ve bağımsızlık hareketini desteklemesi bir süre sonra rayından çıkmıştır. Ankara Hükümeti'nin Bolşevik Rusya ile ilişkilerini, gelişen olaylar karşısında gözden geçirerek yenilemesine karşılık **Albayrak** heyeti aynı yolu izlememiş ve uzun süre Bolşeviklik propagandasında ısrar etmiştir. Ayrıca bölgecilik hareketi de **Albayrak** çevresini etkisi altına almıştır. Mithat Beyin **Albayrak**'taki yazılarına ve 1920 ilkbahar aylarından beri geliştirmeye çalıştığı halkçılık programına bakıldığında vilayetlerin yönetimi konusunda yerinden ve seçimle idare anlayışını savunduğu görülmektedir. Buna göre Erzurum, Erzurumluların kendi aralarından seçtikleri bir vali ile yönetilmelidir. O sırada Vali Vekili olan Kâzım (Dirik) Beyi bu nedenle istememektedirler (Akbulut, 2006:66). Aslında o sıralarda Anadolu'nun her tarafında şûralardan söz edilmekte ve şûralar kurma fikri çok önemsenmektedir. O kadar ki, valilikler bile bu konuda öneriler sunmaktaydılar.

Halk hükümeti düşüncesinin propaganda aracı olarak 1.5 yıl kadar yayın faaliyeti yapan **Albayrak** Mart 1921'de Mithat Beyin yargılanmaya başlanmasıyla kapanma noktasına gelmiştir. Gazeteyi sürdüreceği ikinci bir isim olmadığından gazete Mithat Beyden sonra yayını sürdürmemiştir. **Albayrak**'ın kapanmasıyla Erzurum'daki Bolşeviklik ve komünizm propagandası da büyük ölçüde sona erdirilmiştir. **Albayrak**'ın kapanmasıyla Millî Mücadelenin sesini halka duyurmada oluşan boşluğu doldurmak amacıyla Karabekir ve Ankara Hükümeti arasındaki yazışmalarda kararlaştırıldığı gibi 25 Ağustos 1921'de Sarıkamış'ta **Varlık** gazetesi çıkarılmıştır (Karabekir, 2000:1998).

Halk Hükümeti Girişiminde Olayların Gelişimi

Erzurum'da halk hükümeti kurma davasında bu hareketin fikir babası Mithat Beydir. Mithat Bey gazete yoluyla bu davayı savunmaktadır. **Albayrak** yazarları, her ne kadar halk hükümeti düşüncesini 1919 sonlarında **Albayrak**'ta savunmaya başlamışlarsa da bu girişimi esas olarak

Ağustos 1920’de gündemlerine almışlar ve fiilen 8 Ağustos 1920’de harekete geçmişlerdir. Önce Cephe Komutanı Karabekir’e Erzurum’da bir halk hükümeti kurmak istediklerini söyleyerek bu konuda desteğini istemişler, ondan destek yerine engel olacağı cevabını alınca Erzurum milletvekilleri olan Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beylere yönelmişlerdir (Akbulut, 2006:61). Celalettin Arif Bey o sıralarda Ankara’da Meclis İkinci Başkanı ve Adliye Vekilidir. Celalettin Arif’i Doğu Genel Müfettişi, Hüseyin Avni Beyi de Erzurum Valisi yapmayı akıllarına koymuşlardır.

1920 yılının Eylül ayı başlarında Ankara’dan Erzurum’a gelen Celalettin Arif ile Hüseyin Avni Beyler burada zihinlerindeki halk hükümeti düşüncesini uygulamaya geçirmeye koyuldular. Bu amaçla yaptıkları işlerden birisi Erzurum’da valinin seçimle belirlenmesi için **Albayrak** gazetesi ile birlikte çalışmak oldu. Celalettin Arif’e göre Erzurum’da askerî ve mülkî yönetim çok kötü ve baskıcı bir yönetimdir. Erzurum halkını canından bezdirmiştir. Erzurum halkı bu nedenlerle kurtuluşun ancak kendilerinin oluşturacağı bir yönetimle olacağına inanmaktadır (Milliyet, 8.5.1933). Gazetede Mithat Bey hem valilik makamının Erzurum yerelinde seçimle belirlenmesi hem de Erzurum’daki bütün memuriyetlere Erzurumlu olanların atanması için yazılar yazmaktaydı (Akbulut, 2006:63). Halbuki o sırada yürürlükteki mevzuata göre valiler seçimle belirlenmiyor, Ankara’dan atanıyordu. İllerin özerkliği ve yerinden yönetim esaslarını benimseyen 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da henüz Mecliste görüşülüp kabul edilmiş değildi. **Albayrak**çılar ve Erzurum milletvekilleri Bolşevik Rusya’daki “sovyet=şura” uygulamasını Türkiye’ye, daha doğrusu Erzurum’a taşımak istiyorlardı. Hem Mithat Beyin hem de C. Arif Beyin halk hükümeti isteklerinde Erzurum Kongresine göndermede bulunma gibi bir yol izlemedikleri görülmektedir. Bu hareketi bir etnik gruba da dayandırmamaktadırlar. İdeolojik yönüne gelince Mithat Beyin birçok yazısında Bolşevizm ideolojisinin etkisinde kalarak halkçılık programını savunduğu görülmektedir. İkisinin burada ortak söylemi salt bir yerelliğe dayalı olan “Erzurum’lu olma” söylemidir.

Celalettin Arif Bey Erzurum’da iken ikili oynuyor ve bir yandan Karabekir’le görüşerek M. Kemal Paşanın kendisine Doğu Vilayetleri Genel Müfettişliği görevi vereceğini belirtiyor, diğer yandan M. Ke-

mal Paşaya telgraflar çekerek Erzurum'daki askeri ve mülkî yönetimi şikayet ediyordu. Telgraflarından birinde, Erzurum halkıyla yapılan müzakerede eski Adana Valisi Nazım Beyin Erzurum Valiliğine getirilmesinin kararlaştırıldığını da bildiriyordu. Atatürk **Nutuk**'ta Celalettin Arif Beyin hukukçu kimliğine, Meclis-i Mebusan Başkanlığı yapmış olmasına ve TBMM İkinci Başkanı bulunmasına göndermede bulunarak mevcut hukukun dışında böyle bir öneride nasıl bulunabildiğine olan hayretini belirtmektedir (Atatürk, 1989:636). C. Arif Bey, son telgrafında Ankara ilk şikayetlerini dikkate almadığından dolayı Ankara'ya olan güvenin ortadan kalkması ihtimalinden (Atatürk, 1989:634) söz ederek bir anlamda şantaj yoluna da başvurmayı ihmal etmiyordu. Erzurum milletvekilleri Durak Bey ve Süleyman Necati Beyin de 1920'nin Ekim ayı ortalarında Erzurum'a gelmeleriyle 4 Erzurum milletvekili seçim bölgelerinde toplanmış oldular. Erzurumculuk Hareketinin Bakü'deki kurultay(lar) sonrasında hızlandığı görülmektedir.

Celalettin Arif Bey planlarına Karabekir'i de alet etmiş ve önce kendisinin Doğu İlleri Valiliğine, sonra da Erzurum Vali Vekilliğine atanması için onun Ankara'ya telgraf yazmasını sağlamıştır. Ermeni güçlerine karşı askerî harekâtın başlamasının hemen öncesinde yaşanan bu olayda yeterince net ve kararlı davranmayan Karabekir'in düşüncesizliği ve dirayetsizliği de dikkat çekmektedir. Çünkü o sırada yürürlükte olan mevzuata göre bir kişi hem milletvekili hem de memur olamamaktaydı. Atatürk bunu bildiren cevabî telgrafını da Karabekir'e yazmıştır. Karabekir, olup bitenleri tam olarak 22 Eylül'de anlamış olarak M. Kemal Paşaya çektiği telgrafta tekliflerinden vazgeçtiğini bildirmektedir (Karabekir, 2000:1859; Atatürk, 1989:642). Karabekir, 1933 yılında basın aracılığıyla yapılan bir tartışmada C. Arif ile ilgili önerisini, onun vali vekili yapılarak tâbi konuma getirilmesini amaçladığı şeklinde savunmuştur (Milliyet, 8.5.1933). Karabekir, halk hükümeti girişiminin kendisini ve daha ileride M. Kemal Paşayı da hedef aldığını Genelkurmay Başkanı İsmet Paşadan öğrendiğini kaydetmektedir. Buna göre girişimciler, önce Karabekir'in Doğu Cephesi'nden alınmasını sağlayacaklar, sonra da M. Kemal'e karşı Erzurum halkı adına bir karşı harekât geliştirerek onu düşüreceklerdir (Karabekir, 2000:1868-1870). Bu iddiayı destekleyen bir bilgi de Rıza Nur'da

bulunmaktadır. R. Nur, anılarında, Celalettin Arif ile Hüseyin Avni Beylerin kendisine, M. Kemal'e karşı Erzurum'dan başlayan bir darbe yapma niyetinde olduklarını söylediklerini kaydetmektedir. Rıza Nur, adı geçenlere, bu işi millî davaya zarar vermeden ve Karabekir'in desteğini almak koşuluyla yapmalarını, aksi takdirde vazgeçmeleri gerektiğini salık vermiştir. (Nur, 1992: 86-87, 110-111.). Doğan Avcıoğlu da Erzurum'daki halk hükümeti girişiminin, Enver Paşanın Anadolu'daki örgütlenme çabalarından biri olduğunu ima etmektedir (Avcıoğlu, 1978:527). Dolayısıyla ileriki aşamada hedefte M. Kemal ve Millî Mücadele liderliği de vardır. Mithat Beyin kardeşi Süleyman Necati (Güneri) de, anılarında halk hükümeti girişiminin M. Kemal Paşaya karşı bir darbeyi de içeren bir plan olduğunu ileri sürmektedir (Güneri, 1999:52-53). Kararlı bir İttihatçı olan Necati Bey, bu planın Ankara'da Maarif Vekili Rıza Nur, İktisat Vekili Yusuf Kemal, Sıhhiye Vekili Adnan, Dahiliye Vekili Câmî ve Adliye Vekili Celalettin Arif Beylerden oluşan bir kurulca kararlaştırıldığını iddia etmektedir. Necati Bey, planı yapanların Karabekir'i de bu işe kattıklarını, bu işe baştan razı olan Karabekir'in Ağabeyi Mithat ile yaptığı görüşmede Mithat Beyin plana karşı çıktığını ileri sürmektedir. Olayların akışı ve aslıyla uyumsuz olan bu iddiaların yanlı ve duygusal olduğu hemen anlaşılmaktadır. Karabekir'in halk hükümeti meselesindeki sorumluluğu işi baştan kavrayamayıp gerekli önlemleri almada mütereddit davranmasıdır.

Bu arada tüm bu yazışmalar devam ederken Celalettin Arif Bey TBMM Başkanı M. Kemal Paşaya yazdığı 18 Eylül 1920 tarihli telgrafiyle zaruretten dolayı Vali Vekilliğini kabul ettiğini yazıyordu. Böylece bir oldu bittiyle kendisini vilayetin yönetimine tayin etmiş oluyordu. M. Kemal Paşa kendisine yazdığı telgrafta yaptığı teklif ve teşebbüslerin kanunsuz, isabetsiz ve isyankârlık olduğunu bildirerek Ankara'ya dönmesini istese de C. Arif yolundan vazgeçmedi ve Ankara'ya dönmeyi reddetti. Üstelik 22 Eylül 1920 tarihli telgrafında daha da ileri giderek geçici olarak ve halkın isteği üzerine kabul ettiği Vali Vekilliğine Erzurumluların kendilerinden addederek güvendiği Hüseyin Avni Beyin 24 saat içinde tayinini istiyordu. Atatürk Nutuk'ta bunu ültimat olarak nitelemektedir (Atatürk, 1989:642-644).

Anılan son telgrafında Celalettin Arif Beyin kullandığı ifadeler yerelci-bölgeci yaklaşımı çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu: Buna

göre halk Erzurum'da emniyetsiz ve ümitsiz bir hale düşmüştür. C. Arif'e göre Erzurumluların başlıca şikayet konuları silah, mühimmat, erzak işlerinde suistimaller olması ve kötü yönetimdir. Bundan dolayı tek kurtuluş çaresi olarak kendi kendilerini idare etmeyi addetmişlerdir. Bu sebeple galeyana gelen halk acele davranarak Karabekir'in de kabul etmesiyle bir an önce kendisini Vali Vekili tayin ederek durumun düzeltilmesini ve suçluların cezalandırılmasını istemektedirler. Celallettin Arif'in Erzurum halkının kendilerinden yani Erzurumlu olmayan kamu görevlilerine güvenmediği/güvenmeyeceği düşüncesi hemşehirci ve bölgeci bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. **Albayrak** gazetesi çevresinin yaklaşımı da bu yöndeydi.

Mithat Bey de Hüseyin Avni imzasıyla 25 Eylül 1920 tarihli Maarif Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta Karabekir Paşanın Şark ahvalini idare edecek kudrette olmadığını ifade ederek muktedir ve olağanüstü yetkili bir heyetin gereğine işaret etmektedir (Atatürk, 1989:648-650). Aynı telgrafta Erzurum milletvekillerine ve Albayrakçılara hakim olan yerelci anlayışın bir başka izine de rastlanmaktadır. Bu da Erzurum halkına askerî masrafların yükletilmemesi, halkın kesinlikle böyle bir gücünün kalmadığı, bu konuda merkezî hükümetin ve çevre illerin duyarsız kaldığı şeklindeki sitemleridir. Hüseyin Avni imzalı olarak Erzurum Maarif Müdürü Mithat Beyin Maarif Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta ordunun ihtiyaçlarını merkezin temin etmesi istenmektedir (Atatürk, 1989:650).

Bölgeci Hareketin Teşkilat Gücü ve Müdafaa-i Hukuk Grubunun Konumu

Erzurum merkezli bölgecilik hareketinin fikir babası Mithat Beydir. Ancak ortada bu amaç için çalışan çok sayıda kişi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle olacak ki Karabekir bunlar için “hey’et” deyimini kullanmakta ve iftirakû(ayrılık davası güden) ve müfsit olduklarını belirtmektedir. Erzurum'da Merkez Kumandanı olan Emin Bey de bu bölgeci hareket için çalışanların “gizli bir komite”ye dahil olduklarını ifade etmektedir. Emin Bey, Komitenin bir ihtilâl hareketi içinde bulunduğunu ve Erzurum Adliyesi'nde çok sayıda taraftarları bulunduğunu düşünmektedir (Karabekir, 2001:2- 283-286). Ankara'da da bu davanın taraftarları bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla

halk hükümeti düşüncesini savunanların örgütlü bir hareket içinde buldukları söylenebilir. Bu nedenlerle Karabekir, davanın devam eden seyrindeki yazışmalarda, Ankara Hükümeti'nin konuyu bir ölçüde Emin Bey ile Mithat Bey arasında kişisel bir mesele gibi görmesine karşı çıkmış ve bunun doğrudan Ankara Hükümetini, millî vahdeti ilgilendiren ve vatana ihanet sayılması gereken bir hareket olduğunu dile getirmiştir.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri Erzurum'daki bölgeci ve Bolşevik harekete katılma konusunda ikiye ayrılmışlardır. Hoca Raif Efendi öncülüğündeki grubun çoğu bu işe uzak dururken Albayrakçıların başı çektiği daha azınlık bir grup bu işin içinde yer almıştır. Hoca Raif ve arkadaşlarının Albayrakçıların faaliyetlerine ve Bolşevikliğe karşı 1921 yılı Ocak ayı ortalarında Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni kurmaları ise Bolşevikliğin Erzurum'da Mithat Bey ve arkadaşlarının sandığı kadar taraftar bulmadığını da göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Celalettin Arif ile Hüseyin Avni Beylerin muhalefetlerinin Erzurum'da bir zümreye dayanacak güçte olup olmadığını tahkik etmesini Karabekir'den istemiştir. Karabekir 3 Nisan 1921'de verdiği cevapta onların dayandığı 3-4 isim (Kadı Edip, Zühtü, Münir ve Mithat Bey) saymış, Durak Bey dışındaki Erzurum milletvekillerine de güven kalmadığını ifade etmiştir (Karabekir, 2000:1966-1967). Karabekir bir başka yerde bölgeci harekete taraftar olarak Mehdi ve Suphi adlarında iki hakimi de saymaktadır. Merkez Kumandanı Emin Bey de bu isimlere ek olarak adliye personelinden bir başka Zühtü'yü, yüzbaşılıktan istifa etmiş olan İsmail, binbaşılıktan istifa etmiş Süleyman ve Binbaşı Abdurrahman isimlerini saymaktadır. Anılan bu isimler içinden Kadı Edip Efendi'nin Yunan taarruzu öncesinde Meclisin Ankara'dan Sivas'a taşınmasının tartışıldığı günlerde Erzurum Vakıflar Müdürü Halil Haki Efendi'ye söylediği belirtilen “yapılacak iş, Vilâyât-ı Şarkiyenin istiklâlidir” (Akbulut, 2006: 129-130) sözü yerelci hareketin kazandığı ivmeye işaret etmektedir. Kadı Edip Efendi, bu görüşüne Adliyede başka taraftarlar da bulmuştur. Karabekir Paşa bu sözlerin sahibi Kadı Edip'i Mithat Beyle birlikte yargılanmak üzere tekrar cephe karargâhına sevk etmiştir. Kadı Edip Efendi'nin Doğu illerinin bağımsızlığını isteyen sözü Doğan Avcıoğlu'nun, Celalettin Arif'in niyetinin Ankara'dan ayrı bir Doğu Devleti kurmak olduğu şeklindeki

yorumunu (Avcioğlu, 1978:739) haklı çıkarmaktadır. Akbal'a göre ise Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Beyler, İttihatçılık etkisinde hareket ediyorlardı ve Enver Paşa'nın emriyle Erzurum'da küçük, özerk bir devlet kurma fikrini eyleme dönüştürmeye niyetliyidiler (Akbal, 2010:17). Akbal, Enver Paşanın eğilimi olan, keşmekeş durumlarda küçük devletçikler kurma fikrinin burada da ortaya çıktığını ve 1913'te kurulan Batı Trakya Muhtar Türk Cumhuriyeti ile 1918'de Kars'ta kurulan Cenûb-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti gibi bir devletçik hedeflendiğini iddia etmektedir (Akbal, 2010:17).

Bununla birlikte yukarıda sayılan isimlere bakıldığında Erzurum'da halk hükümeti taraftarı olanların gücünün abartıldığı görülmektedir. Albayrakçılarla birlikte Müdafaa-i Hukuk üyelerinden az sayıda kişi bu harekete destek vermektedir. Hareketin Erzurum Adliyesinde ve diğer kamu kurumlarında az sayıda taraftarı bulunmaktadır.

Halk Hükümeti İçin TKP Desteği Arayışı

Albayrakçı ekibin anılan siyasi hareketlerine destek aradıkları bir platform da Bakü ve burada düzenlenen kurultaylardır. 1-8 Eylül 1920 tarihlerindeki Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra Mustafa Suphi'nin öncülüğündeki gizli Türkiye Komünist Partisi de (TKP) Kurultayı düzenlenmiştir. Doğu Halkları Kurultayı'na Ankara Hükümeti adına resmi olarak katılanlardan Cevat (Dursunoğlu) Bey, Doğu Halkları Kurultayı çalışmalarından sonra bir yandan da gizlice Mustafa Suphi'nin düzenlediği TKP Kongresi'ne katılmıştır. Cevat Beyin bu görüşme ve temaslarının Ağustos başlarından bu yana zaten Mustafa Suphi'nin gönderdiği aracılara eliyle Albayrakçılarla Bolşevikler arasında kurulan ilişkileri geliştirdiği anlaşılmaktadır. Karabekir de bu görüştedir (Karabekir, 2000:1947-1948). TKP Kongresi'nde konuşan Cevat Bey, Bolşevik Devrim'den övgülerle söz ettikten sonra Anadolu'da sol-sosyalist akımların ve yayınların güçlendiğinden ve Erzurum'daki **Albayrak**'ın halkı inkılabı doğru götürdüğünden bahsetmiştir (Akbulut, 2006:72-73).

Erzurum'daki halk hükümeti girişiminin arkasında kim/ler/in bulunduğu hep tartışılmıştır. Genel eğilim Enverci-İttihatçı bir hareket olarak değerlendirilmesi yönündedir. Karabekir halk hükümeti işinin Enver Paşanın Anadolu'ya girişini kolaylaştırma amacına yönelik ol-

duğunu kabul etmektedir (Karabekir, 2000:2062). Doğan Avcıoğlu'na göre de Erzurum'daki halk hükümeti girişimi, Enver Paşanın Anadolu'daki örgütlenme çabalarından biridir (Avcıoğlu, 1978:527). Yine Avcıoğlu, 1920 yılı Ağustos başından beri Bolşevik Rusya'nın elçilik görevlileri Doğu Anadolu'da halkçılık ve bolşevizm propagandası yaptıklarını, özellikle Başkâtip Upmal'in Celalettin Arif Beyi etkilediğini ileri sürmektedir (Avcıoğlu, 1978: 635-637). Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beyin eski İttihatçı-Enverci olduğunu kabul eden Akbal'a ve birçok gözlemciye göre bu hareketin arkasında Envercilik vardır (Akbal, 2010:17). TKP ile ilişkili salt Bolşevik bir hareket de olabilir mi? Bakü'de Cevat Beyin M. Suphi ve TKP ile kurduğu ilişki, Erzurum'a gönderilen Bolşevik araçlar ve Enver Paşa ile M. Suphi'nin arasının bozuk olduğu düşünülünce bu da akla gelmektedir. Akbulut bu konuda Enverci akımın etkisine pek değinmemekte ve konuyu M. Suphi ve TKP'lilerle ilişkilendirme eğiliminde görünmektedir. Sonuç olarak İslâmiyet ile Bolşeviklik sentezlenmesinin revaçta olduğu bu dönemde İslâmî bir Bolşeviklik söylemi geliştiren Enver Paşa ve taraftarlarının Erzurum'daki yerelci hareketi desteklediği kabul edilebilir. Erzurum'da bu işe kalkışanları en fazla motive eden şeyin ise bir ideolojik duruş veya Enver taraftarlığından ziyade tamamen coğrafi bir yer aidiyeti olduğunu kabul etmek gerekir. Bu motivasyon doğrultusunda hem Enverci hem TKP'ci Bolşevizmle yakınlaşma kurulmuş olabilir.

Mustafa Kemal Paşanın Konuya Yaklaşımı

Erzurum eksenli yaşanan olaylarla ilgili bazı yaklaşımlarına yukarıda değinilen M. Kemal Paşa konuyu **Nutuk**'ta büyük ölçüde Ermenistan Harekâtı ile ilişkilendirerek değerlendirmektedir. Ermenilerin saldırısı ve Karabekir'in harekâtı başlattığı günlere denk gelen günlerde kendisinin bir yandan da Celalettin Arif ve arkadaşlarından gelen "taarruz gibi" telgraflarıyla uğraştığını, söylerken "...sanki bu Efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi...!" diyerek ağır eleştiride bulunmaktadır (Atatürk, 1989:652). Hattâ ordunun ileri harekâtının Celalettin Arif ve arkadaşlarının hareketleri yüzünden bir süre durakladığını, beklemeye girdiğini kaydetmektedir. Gerçekten de Cephe Komutanı Karabekir, harekâtın başlamasından 2 gün sonra cepheden ayrılarak Erzurum'daki bölgeci-yerelci halk hükümeti girişiminin ortaya çıkardığı siyasal sorunları halletmek zorunda kalmıştır. Karabekir,

Erzurum'dan Ankara'ya 28 Eylül 1920'de vilayetteki memurların adına 50 imzalı isyankâr bir telgrafın çekilmesi üzerine Celalettin Arif Beye, cepheyi terkedip bu işi çözmek üzere Erzurum'a döneceğini bildirmiştir. Telgrafında Karabekir, bu 50 imzalı telgraf meselesinin dış düşman tehlike ve tehdidinden daha tahrip edici ve vahim bir olay olduğunu ifade etmektedir (Karabekir, 2000:1867-1868).

2 Ekim'de Erzurum'a dönen Karabekir burada gerekli incelemeleri yapmış, C. Arif'i, orduyla ilgili iddialar konusunda aydınlatmış (Akbulut, 1989:89), ancak 7 Ekim'de cepheye dönebilmiştir. C. Arif ile H. Avni Beyler ise Kasım ayının sonlarında Ankara'ya dönme kararı almışlardır. Döndükten sonra da Meclis'te yine Karabekir Paşaya muhalefetle, hücum ve saldırıyla Meclisi meşgul etmişlerdir (Nutuk, 1989:652).

Sorunun Çözüm Yoluna Girmesi

Erzurum Valiliğine 1920 Ekim ayının ilk yarısında Trabzon eski Valisi Hamit Beyin atanmasıyla birlikte sorun bir anlamda çözülmüş ve Albayrakçılar halk hükümeti planları başarısızlığa uğramıştır. Erzurum Valisini Erzurumluların seçmesi talepleri karşılık bulmadığı gibi Erzurum'a Erzurumlu bir Valinin atanmasını da sağlayamamışlardır. Bunda Ermenistan Harekâtının başarılı oluşu da etkili olmuştur. Vali seçimi bağlamında sorun çözülmüş görünmekle birlikte anılan hareketin mensupları davalarını ve söylemlerini sürdürmüşlerdir.

Halk hükümeti girişimi sonuçsuz kalsa da Albayrakçılar bu görüşlerini terketmemişlerdir. Albayrak'ta 20 Aralık 1920'de yayımlanan bir makalede Bolşevizmin etkisiyle idari yapının iyileştirilmesi savunulurken eski idare tarzı eleştirilmekte ve bu tarzın hükümet mefhumunu zulüm ve baskı mahiyetine soktuğu dile getirilmektedir. Makaleye göre artık bunlar değiştirilmelidir. Özellikle de askerler idare işinden uzaklaştırılmalıdır. Bir zaman sonra **Albayrak** yazarları, Erzurum halkını Türk ordusu ve hükümet erkânına karşı tahrike başlamıştır (Öncü, 2000: 8-9). Her taşın altından ordu ve askerinin çıktığı, gibi tahrikçi yazılar yazan Mithat Bey bazen de asker-sivil bütün memurlar aleyhinde yazdığı yazılarla tepki çekmiştir.

Mithat Bey, 20 Aralık ve 21 Şubat tarihlerinde yazdığı ordu ve asker-sivil memurlar aleyhindeki ağır yazılarından dolayı 1921 Şubat

ayı içerisinde bir haftalığına tutuklanmış ve 1 Mart 1921’de salınmıştır. Kendisinin haksız yere tutulduğu iddiasıyla hak arama ve itiraz yoluna gidince, Karabekir’in yazılı emri üzerine 13 Mart’ta tekrar tutuklanmış ve yargılanmak üzere Cephe Yüce Divanı’na sevk edilerek Kars’a gönderilmiştir.

Karabekir, halk hükümeti düşüncesinin, Şarkta kumandayı sarsmak, sözü ayağa düşürerek hükümeti ele almak amaçlı olarak **Albayrak** gazetesi ile Mustafa Suphi arasında anlaşma bulunduğunu düşünmektedir (Karabekir, 2000:1948-1950). 15 Mart 1921’de Genelkurmay Başkanlığına çektiği telgrafında Karabekir ayrıca, fesatça bir görüş olarak nitelediği “Erzurum Erzurumlularındır” düşüncesini ortaya atan Mithat Beyin Erzurumlu olmayan bazı askerî liderlerin ve kurmay subaylarının Doğudan uzaklaştırılarak yerlerine Erzurumluların getirilmesi gibi teklifler yaptığını da eklemektedir. Artık olayların sonuna doğru yaklaşılan 15 Mart 1921 gibi bir tarihte Karabekir Erzurum’daki bölgeci hareketi, İtilâf Devletlerinin Kürtleri ve Çerkezleri ayrılıkçılığa teşvik etmeleri ile ilişkilendirmektedir. Karabekir, İtilâf Devletleri’nin İstanbul’da bulunan Doğu İlleri Heyetine de benzer ayrılıkçı teşviklerde bulunmuş olabileceğini ima ederken (Karabekir, 2000:1946) muhtemelen Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyetindeki Albayrakçıları kastetmektedir.

Mithat Beyin ikinci defa tutuklanması Ankara’da TBMM’de de gündeme alınmış ve tartışılmıştır. Karabekir ise onun işlediği fiilin ihanet suçu olduğuna karar vererek yargılanmak üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi’ne sevk etmiştir. Ankara’ya gönderilen Mithat Bey, Ankara İstiklâl Mahkemesi’ndeki yargılanmasından suçsuzluğuna hükmedilerek serbest bırakılmıştır. Karabekir ise bundan rahatsız olmuş ve kararı eleştirmiştir. Mithat Beyin beraat edip Erzurum’a döndükten sonra Ankara Hükümeti ve ordu aleyhindeki muhalefetinin artarak sürmesi bu konuda Karabekir’i haklı çıkarmıştır. Karabekir, Mustafa Kemal Paşaya gelişmeler hakkında çektiği bir telgrafla şikayetini ve sitemini bildirmiştir (Akbulut, 2006:128-129). Mithat Beyin karıştırmacı davranışları, Celalettin Arif’in Temmuz 1922’de Adliye Vekilliğine tekrar getirilmesinden sonra da devam etmiş, Adliye memurlarına baskı yapmaya başlamıştır. Karabekir’in, durumu tekrar Ankara’ya yazması üzerine TBMM’de yine Mithat Bey hakkında görüşme ve tartışmalar

yapılmıştır. Mithat Bey ve onun öncülüğündeki bölgecilik hareketi ülkeyi yaklaşık iki yıldır meşgul etmekteydi. Bu arada Ankara'daki Erzurumlular'ın Erzurum'daki adli kadrolarda görev yapanların değiştirilmesi için harekete geçmeleriyle bu yönde önemli değişiklikler yapıldı.

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği, mücadelenin askerler eliyle yürütüldüğü ve ülke yönetiminde askerlerin etkili olduğu olağanüstü bir zamanda **Albayrak**'ta yönetme yetkisinin mahalli halka verilmesi yönünde yazılar yazılmaktaydı. Onları bu görüşlerinde cesaretli bir şekilde ısrar etmeye sevkeden önemli bir sebep de o sırada TBMM'de görüşülmekte olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda illerin özerk bir şekilde kendi yöneticilerini seçmelerini düzenleyen maddelerin (Özbudun; 1992:43-44) varlığıdır. Bundan dolayı ülkede şura yönetimi ile ilgili canlı bir tartışma ortamı bulunmaktadır. 20 Ocak 1921'de 85 sayılı kanunla kabul edilerek yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11. Maddesine göre, vilayetler yerel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç politika, şer'î, adlî ve askerî işler, uluslararası iktisadî ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydası birden fazla illere yayılan hususlar müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce vazedilecek kanunlar gereğince vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, iktisat, ziraat, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi vilayet şuralarının yetkisi dahilindedir (Özbudun, 1992: 82-83). **Albayrak** heyeti, anlaşıldığı kadarıyla kendi halkçılık programlarında konuyu biraz daha ileriye götürüyordu. Onların kabulüne göre illerin kendi yönetimlerini seçme ve kendi kendisini yönetme konusundaki yetki alanları sınırsız denilmese bile çok idi. Bu nedenle Albayrakçılar, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünü memnuniyetle karşılamış ama metni kendi görüşlerince yorumlamışlardı. Halbuki TBMM'deki görüşmelerde illerin özerkliği konusu TBMM'nin ve merkezî hükümetin yetkileriyle sınırlı tutulmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Zaman zaman birçok coğrafi birimlerde/yerleşim yerlerinde görülebilen yerelcilik/bölgecilik hareketleri dayanışma sınırlarını aşıp siyasaallaştığında o ülkeler için önemli bir soruna dönüşebilmektedirler. Yerelci hareketler hemşehrilerinde çok güçlü bir aidiyet oluşturabil-

mektedirler. Bu güçlü aidiyet duygusu siyasal alana kanalize edildiğinde konu ulusal nitelik kazanmakta ve içinden çıkılması zor sorunlara yol açabilmektedir. Tarihte yerelci hareketler içinde yüksek düzeyde siyasallaşmanın görüldüğü örneklerden birisi 1920 yılında Erzurum'da görülen halk hükümeti girişimidir.

Serhat şehri olarak bilinen Erzurum bulunduğu coğrafi konuma bakıldığında stratejik önemi büyük bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihte çok sayıda devletin yönetimi altında bulunmuş olan Erzurum coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca çok sayıda işgal, tehdit ve savaşa tanıklık etmiştir. Osmanlı Devleti döneminde Ruslar tarafından defalarca işgal edilen Erzurum'da bundan dolayı milli/siyasal gelişmelere ilgi ve duyarlılık hep yüksek olmuştur. Yine değişen sebeplerle Erzurum halkında milliyetçi ve vatansever duygular yüksek olagelmıştır. Erzurum tarih boyunca, yönetenler bakımından siyasal açıdan önemli bir merkez olarak kabul edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda da işgale uğrayan Erzurum, Millî Mücadele hazırlıkları açısından önemli bir merkez olarak görülmüştür. Bilindiği gibi Millî Mücadele yolunda ilk kapsamlı ve örgütlü toplantı bu kentte yapılan Erzurum Kongresi'dir. Ancak Millî Mücadelenin yürütüldüğü sıralarda, Erzurum'da ortaya çıkan bölgeci/yerel bir siyasal hareket dikkat çekmektedir. Bu hareket, Erzurum'da orali olmayan kamu görevlilerini göndererek yerlerine Erzurumlu olanların getirilmesi ve Erzurum'da Erzurumlulardan oluşan bir yerel halk hükümeti kurma planıdır. Halk hükümeti kurma düşüncesi yazılı basında, ilgili ve yetkili kişiler arasındaki yazışmalarda, ikili ve çok taraflı görüşmelerde dile getirilmekle birlikte ayrıntılı bir programa dönüştürülmüş değildir. Örneğin model alınan bir ülke veya sistem var mıdır, yok mudur? ABD veya İsviçre federalizmi gibi bir ülke modeli mi düşünülmektedirler? Yoksa İspanya'da uygulanmakta olan özerk bölgesel yönetimler mi örnek alınmaktadır, bunlar belli değildir. Dahası Ankara ile ve Millî Hükümet ile ilişkilerinin nasıl olacağı konusu da belirsizdir.

İdeolojik ve etnik olmaktan çok yerelci yönleri güçlü bir siyasal hareket olan ve Millî Mücadelenin başlangıcındaki önemli bir kentte ortaya çıkan halk hükümeti girişimi ülkenin ulusal savunmasına zarar verecek bir noktaya gelmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk cephe savaşı olan Ermenistan Harekâtı'nın başlatıldığı günlerde zirve yapan hare-

ket Ankara'daki ve Doğudaki siyasi kadroların uzun süre bu hareketle meşgul olmasına yol açmıştır.

Ulus devletlerde kuruluştan sonra yaşanan ulusal bütünleşme sorunu ulus devlet kurucularının çözmek zorunda oldukları önemli bir sorundur. Ulus devlet öncesi kabile, aşiret, bölge ve diğer alt kimlikler etkisini sürdürdüğü sürece ulusal bütünleşmede gecikme görülmesi kaçınılmazdır. Ulusal bütünleşmeyi geciktiren alt kimliklerden birisi de bölgeciliktir. Erzurum'daki halk hükümeti girişimi bu anlamda erken doğmuş bir ulusal bütünleşme sorunu olarak görülebilir. Bu olayda Erzurum'da sayısı az ama etkili bir çevre bir millet, ulus kimliğine değil bölgesel/yerel kimliğe (Erzurumluluğa) atıfta bulunmuşlar, bu dürtüyle hareket etmişlerdir.

Kaynakça

- Akbal, İsmail, “Milli Mücadele Yıllarında Muhalif ve Bolşevizm Karşıtı Bir Vali: Kapancızâde Hamit Bey”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:48, Cilt: 29, 1-28, 2010.
- Akbulut, Dursun Ali, Albayrak Olayı, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.
- Akbulut, Dursun Ali, Atatürk Dergisi/Journal of Atatürk, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt 1, Sayı 3, 1989.
- Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Cilt 1-2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1989.
- Avcıoğlu, Doğan, Millî Kurtuluş Tarihi-1838’den 1995’e, İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1978.
- Çam, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, 9. Basım, İstanbul, 2005.
- Çetin, Halis(Ed.), Siyaset Bilimi, 3. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012.
- Devlet Planlama Teşkilatı Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu Raporu, Ankara, 1993.
- Duman, Hasan, Osmanlı –Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928), Cilt 1, Yay. Yok, Ankara, 2000.
- Dursun, Davut, Siyaset Bilimi, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.
- Dursunoğlu, Cevat, Millî Mücadelede Erzurum, Y. Yok, Emek Matbaacılık, 2. Baskı, 1998.
- Evsile Mehmet, Millî Mücadele Tarihi, Etüt Yayınları, 1. Baskı, Samsun, 2012.
- Goloğlu, Mahmut, Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası, Y. Yok, Ankara, 1968.
- Güneri, Süleyman Necati, Hatıra Defteri, Haz: Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 1999.
- İnce, Murat, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 1 (2009), 259-275.
- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, Cilt 4, Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000.

- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa, Cilt 1, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kinross, Lord, Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, Türkçesi: Necdet Sander, 12. Basım, İstanbul, 1994.
- Löwy, Michael, Ulusal Sorun, Enternasyonalizm ve Küreselleşme, Çev: Özlem Barın ve diğerleri, Yazın Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2005.
- Marshall, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005. Milliyet, 8.5.1933.
- Nur, Rıza, Hayat ve Hatıratım, Cilt 3, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- Öncü, Ali Servet, Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, No: 94087, Atatürk Ün., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enst., Erzurum, 2000.
- Özbudun, Ergun, 1921 Anayasası, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
- Özkaya, Yücel, Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1981.
- Tanör, Bülent, Türkiye'de Kongre İktidarları, (1918-1920), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998.
- Topuz, Hıfzı, Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2003.
- Wicker, Hans Rudolf, "Kapitalizm, Devlet ve Milliyetçilik Arasındaki İç Etkileşimler", İç. Siyaset Sosyolojisi Yazıları, Der: Meral Sağır, Serkan Akıllı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.